

ГЛАВА 1.5. ОСОБЛИВОСТІ ФІЛАНТРОПІЧНОГО ПЕРІОДУ В ІСТОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

О.М. Мариніч,

викладач кафедри соціальної політики НПУ імені

М.П.Драгоманова

Історія соціального забезпечення є складовою частиною нормативного науково-методичного забезпечення підготовки фахівців за спеціальністю «Соціальне забезпечення». Соціальне забезпечення – це суспільне явище, яке є моделлю підтримки яку суспільство реалізує у конкретний історичний період, відповідно до особливостей національно-культурного та соціально-культурного розвитку.

Здатність людини до співчуття, прагнення допомогти іншій людині були тією рушійною силою, яка викликала до життя різноманітні форми допомог. У феномені таких допомог домінує моральний компонент, який ґрунтується на соціальних почуттях гуманізму, милосердя, альтруїзму.

Висвітлюючи історію виникнення і розкриваючи значення термінів «філантропія», «меценатство», «соціальне забезпечення», «соціальна підтримка», потрібно чітко усвідомити, що милосердя, гуманізм означають почуття, а благодійність, філантропія, меценатство, соціальне забезпечення, соціальна підтримка – діяльність, спрямовану на покращення існування іншої людини.

Парадигма допомоги – це стійка модель допомоги, яка відповідає рівню розвитку даного суспільства, його культури в той чи інший історичний період. Для парадигми допомоги характерні: доктрина допомоги, суб'єкти допомоги в їх культурно-історичної індивідуальності, об'єкти допомоги.

Особливості філантропічної парадигми допомоги розкривають у своїх працях як вітчизняні так і зарубіжні науковці, а саме: А.Г. Горілий, Ю.І. Гузенко, О.Д. Замашкіна, Г.М. Кубіцький, К.В. Кузьмін, М.В. Попович, В.А. Поліщук, С.О., Підгурська, В.І. Савицький, М.В. Фірсов, А.В. Фурман, О.І. Янкович.

Метою дослідження є визначення теоретичних особливостей становлення та розвитку соціального забезпечення в історичному контексті філантропічної парадигми допомоги.

У своєму історичному розвитку соціальна турбота про нужденних набувала різні форми – від милостині до організованої державної системи соціального захисту, що поєднується з різними видами суспільної і приватної благодійності. *Милостиня* – це подаяння у вигляді грошей чи інших матеріальних засобів нужденним. Це одне з найдавніших проявів природно-гуманістичних якостей притаманних людям, згодом піднесеного церквою в релігійну обов'язок і збереглося до наших днів як форма співчуття до жебраків, незалежно від релігійних вірувань подаючого. Ця форма благодійності не піддається організації. Вона подається тому, хто простягає руку і визначається особистими властивостями індивіда, його суб'єктивними відчуттями. Надання посильної допомоги є основною метою милостині. Однак щедрі подаяння можуть спровокувати розвиток професійного жебрацтва. Суспільний розвиток вносив свої корективи в зміст і трактування понять «милосердя», «благодійність». Вони історично змінювалися, як змінювалися масштаби і форми практики соціальної допомоги. Але незмінним було розуміння того, що часом такі біди і немочі досягають людину, яким не кожен може самотійно протистояти і не до кожного в потрібний час доходить турбота держави. Тому їм необхідно милосердне сприяння з боку тих, хто в змозі (матеріально і духовно) добровільно здійснювати доброчинність. У нашій країні різкий розрив з традиціями благодійності, в тому числі і вітчизняними, стався близько сто десятиліть назад, коли радянська влада плюндрувала усталені традиції українського народу, де навіть самі поняття «милосердя», «доброчинність», «філантропія» практично вийшли з офіційного вживання. Однак у народній свідомості завжди зберігалось прагнення до милосердя, що характеризує вищий прояв людського співчуття, об'єднуючи жалість, співпереживання з активною, діяльною любов'ю до ближнього. Воно пов'язане зі ставленням особистості до важкої ситуації, фізичних та розумових недоліків і слабкостей іншої людини, з готовністю їй допомогти.

Важливою складовою частиною соціальної турботи, спрямованої на надання соціальної, в т.ч. матеріальної, допомоги незаможним є *благодійність* – це добровільна і безкорислива передача грошей, майна, послуг нужденним. Досить часто як синонім до поняття «благодійність» використовується поняття «філантропія», що в буквальному перекладі з грецької означає людинолюбство.

Філантропія проявляється як добровільний розподіл приватних ресурсів в інтересах нужденних. Спочатку «філантропія» визначалася

як прихильність, доброзичливе ставлення до людини, пізніше під «філантропією» стали розуміти індивідуальну благодійність. Українські дослідники Ю.І. Гузенко та В.І. Савицький ототожнюють поняттями «благодійність» і «філантропія», вважаючи їх ідентичними. «Благодійність чи філантропія – ідентичні поняття, що означають надання допомоги як окремим особам, так і організаціям; співчуття, сердечна участь в житті хворих, немічних, нужденних, матеріальне або інше заохочення суспільно-значущих форм діяльності (захист навколишнього середовища, охорона пам'яток культури, розвиток освіти, охорони здоров'я, спорту)» [9].

Милосердя – це більше готовність до надання допомоги, ніж сама допомога. Це чуттєвий відгук на страждання інших людей, ніж раціональна оцінка цих страждань. Милосердя можна вважати одним із мотивів благодійної діяльності. Хоча з іншого боку, сфера розповсюдження милосердя набагато ширше тієї області, де проявляється благодійність. Милосердя – співчуття, співпереживання, прихильність, особливе ставлення, любов. «Віддай людині крихітку себе. За це душа наповнюється світлом», – ці слова написані Ліною Костенко, поетесою, нашою сучасницею, яка уособлює в собі сумління і душу нашого народу. Милосердя – це емоційно-почуттєвий відгук на страждання іншої людини. Милосердя означає смислову інтенцію суб'єкта благодійності – здатність до співчуття, емпатії та виразу його готовності до надання допомоги, підтримки страждуючого, а благодійність виступає похідним поняттям, фіксуючим соціальна дія по реалізації певних суспільних і приватних зусиль у наданні цієї допомоги, підтримки. Як дві сестри Лазаря – Марфа і Марія, які виступали прообразом благодійності, уособлюючи собою діяльну допомоги і милосердну участь. Милосердя лежить в основі благодійної діяльності, дуже часто виступаючи одним з мотивів її надання.

Благодійність слід відрізнити від професійної соціальної допомоги, яка багато в чому виросла з неї, проте будується на інших організаційних засадах. Соціальна допомога чітко регламентована нормативно-правовою базою, організаційно-управлінської структурою спеціально створених установ і організацій. З соціальною допомогою благодійність в її сучасному розумінні зближує відносна інституційованість – наявність правового статусу, спеціальних організаційних форм, участь у благодійній діяльності не тільки приватних осіб, але й колективних суб'єктів. У той же час благодійна діяльність не так жорстко регламентована, що дозволяє їй більш

«гнучко» реагувати на виникаючі соціальні проблеми. Соціальна допомога держави обов'язкова, всі громадяни країни мають право на захист держави і її соціальних інститутів. Благодійна допомога не обов'язкова і чітко не регламентована, це добровільна допомога нужденним.

Основними формами взаємодії благодійності із соціальною допомогою сьогодні є:

- благодійність як форма соціальної допомоги, спрямована на безпосереднє надання соціальної та матеріальної допомоги нужденним через різні благодійні організації;
- благодійність як додаткове джерело фінансування різних соціальних програм, які реалізуються соціальними закладами;
- благодійність як особлива форма соціальної підтримки, полягає в безоплатному наданні матеріальної допомоги нужденним.

Соціальна підтримка – це сприяння людині в подоланні її життєвих труднощів. Вона може виявлятися як в оплатній, так і в безоплатній формах. Крім того, діапазон можливих життєвих труднощів, що викликають необхідність у соціальній підтримці, набагато ширше тих, які «обслуговуються» благодійністю. Соціальна підтримка буває як матеріальною, так і фізичною, соціально-побутовою, правовою, психологічною, педагогічною тощо. Як бачимо, всяка благодійність є соціальною підтримкою, але не всяка соціальна підтримка є благодійністю.

Суспільне піклування – це одна з найбільш цивілізованих форм благодійності, здійснюваних державою, церквою, суспільством і приватними особами, яка виражається в наданні нужденним притулку і прожитку. Розрізняють системи державного, громадського і приватного піклування бідних, а за формою допомоги, що надається, – системи обов'язкових робіт, трудової, натуральної і грошової допомоги. Слід розрізняти об'єкт і суб'єкт соціальної допомоги. Об'єктом допомоги виступає її одержувач, який потребує підтримки, під суб'єктом ж розуміється джерело допомоги. Залежно від характеру суб'єкта соціальної допомоги виділяється ряд основних типів піклування:

- приватний (індивідуальний);
- груповий, громадський (в тому числі общинний і церковний);
- державний [6].

Історично склалися дві основні системи піклування: «відкрита» і «закрита». Відкрита система піклування – це нерегламентована, хаотична допомога нужденним, в основі якої лежить особиста участь

і бажання (наприклад, подаяння). Закрита система піклування – це спеціалізовані благодійні заклади, діяльність та зміст роботи яких регламентовані законом, надають допомогу цілеспрямовано і постійно (притулки, богадільні, лікарні, інвалідні будинки, робітні будинки і т. п.). Зміст і форми прояву двох систем піклування з плином часу мінялися, перебуваючи в залежності від загального рівня розвитку цивілізації. Суспільне піклування – сукупність благодійних установ та заходів, що мають на меті надання допомоги особам, які через хворобу, старості та інших причин позбавлені можливості здобувати собі прожиток самостійно. Держава бере на себе турботи про допомогу безробітним і хворим лише у виняткових випадках стихійних і народних лихах. В Україні переважала система приватного піклування, здійснюваного за допомогою окремих благодійних товариств, приватних осіб та станових установ.

Під *спонсорством* розуміється здійснення юридичною або фізичною особою вкладу (у вигляді надання майна, результатів інтелектуальної діяльності, надання послуг, проведення робіт) у діяльність іншої юридичної або фізичної осіб на умовах поширення одержувачем спонсорської допомоги реклами про спонсора, його товари. Спонсорська діяльність сприяє формуванню та підвищенню іміджу спонсора в очах його потенційних клієнтів. Спонсорську допомогу регламентує договір, у якому обмовляється яку допомогу, надає спонсор, і які види реклами йому за цю допомогу надає одержувач допомоги. На відміну від спонсорства благодійна пожертва не вимагає договору та обов'язкової відповідної реакції благоотримувача.

Складовою частиною благодійності можна вважати і *меценатство*, тобто матеріальну, в першу чергу, а також самоорганізовану підтримку милосердя особами, що володіють значними коштами і впливом у суспільстві. Саме ж слово «меценат» утворене від прізвища багатого і благородного римського діяча Гая Цильнія Мецената, державного діяча початку епохи Античності., «покровителя» поетів, митців, який вчиняв добродійні жести лише з однією метою – прославлення себе у творчості останніх. Звідси й сучасний термін «меценатство», щоправда, в дещо інакшому розумінні та трактуванні, зокрема, в частині добровільної та безкорисливої допомоги. Саме в цей час в Римській державі популярності набуває меценатство (допомога нужденним на взаємовигідних засадах).

Вагомою умовою ефективності благодійної діяльності виступає мотивація соціальної поведінки (у тому числі і благодійної діяльності), яка залежить від системи соціальних диспозицій особистості, її готовності до певного способу дій, а саме:

- загальної системи ціннісних орієнтацій особистості;
- системи її суспільних соціальних установок на певні соціальні об'єкти;
- системи ситуаційних соціальних установок.

Система мотивів благодійної діяльності включає в себе три рівні:

перший рівень (генеральний), який регулює суспільну спрямованість соціальної поведінки особистості до альтруїстичних вчинків і благодійної діяльності;

другий (поведінковий), який визначає поведінку в тій чи іншій сфері благодійної діяльності;

третій (вчинковий), який направляє вчинки у ставленнях певних соціальних об'єктів і ситуацій, тобто детермінують вибір об'єкта благодійності та форму благодійної діяльності.

Однак, домінуючі мотиви благодійної діяльності визначаються системою ціннісних орієнтацій суспільства, особливостями соціально-культурних умов, панівних суспільних ідей.

Мотивом жертвувати своїм часом, своїми засобами, своїм життям заради допомоги іншій людині вважається внутрішнє прагнення допомогти іншому, що проявляється в *жалості і альтруїзмі*. У своїй моральній філософії добра В.С. Соловйов доводить взаємопов'язаність понять жалість, милосердя і альтруїзм: «Як сором виділяє людину з іншої природи і протиставляє іншим тваринам, так жалість внутрішньо пов'язує його зі усім світом. Але жалість сама по собі не є ще достатньою основою всієї моральності, оскільки серцева доброта до живих істот сумісна з аморальністю в інших відносинах. Дуже важливо, щоб той, хто надає допомогу усвідомлював і втілював у своїй діяльності ідею: що інші люди схожі на нього і ставитися до них треба як до себе» [6]. Тобто, необхідно на справі підтверджувати основний принцип сучасної соціальної політики та соціальної допомоги: «Повага людської гідності незалежно від стану його фізичного і психічного здоров'я, віку, статі, віросповідання і соціального положення» [6].

Г.А. Миронова виділяє ознаки, що дозволяють класифікувати поведінку як альтруїстичну: добровільні та свідомі дії як прояв властивостей волі, а не результат зовнішнього примусу, безкорисливе

виключення очікування відповідного благодіяння. прагнення сприяти благу інших людей з гуманних мотивів, наявність емоційного ставлення до людей, співчуття їм, доброзичливість, симпатія, готовність допомогти. [6].

Моральними принципами благодійної діяльності як основи соціального забезпечення виступає альтруїзм, гуманізм тощо.

Альтруїзм – це моральний принцип, який полягає в безкорисливому служінні іншим людям, готовність жертвувати для їх блага особистими інтересами; протилежний егоїзму. Альтруїзм – зацікавленість в добробуті швидше інших, ніж у власному. Альтруїстична поведінка протилежно егоїстичній і включає в себе прагнення допомогти іншим. Термін був введений О. Контом (фр. «vivre pour autrui» – «жити для інших»), який вважав, що під впливом позитивізму суспільство розвивається в напрямі гуманістичних цінностей. Це моральний принцип згідно з яким благо іншої людини і він сам більш значущі, ніж власне «я» і його благо. Принцип альтруїзму є універсальною формулою безкорисливого благодіяння. Альтруїст надає допомогу навіть тоді, коли нічого не пропонується натомість, та й чекати нічого не доводиться. Класичною ілюстрацією цього явища може служити притча Ісуса про доброго самаритянина: *«... Один чоловік ішов з Єрусалиму до Єрихону, і попався розбійникам, які зняли з нього одяг, поранили його і пішли, залишивши його ледь живим. Принагідно один священик йшов співаю дорогою і, побачивши його, пройшов мимо. Так само й Левит надійшов на те місце, поглянув, подивився, і пройшов повз. Проходив же там якийсь самарянин, знайшов на нього і, побачивши його, змилосердився і, підійшовши обв'язав йому рани, наливши оливи й вина і посадивши його на свого осла, привіз його в готель, і подбав про нього. А на другий день, від'їжджаючи, вийняв два динарії, дав їх господареві й проказав: «подбай про нього, та більше що витратиш, я, коли повернуся, віддам тобі».* Самаритянин проявляє чистий альтруїзм. Сповнений почуття жалю, він віддає зовсім незнайомій йому людині свій час, сили і гроші, не чекаючи ні винагороди, ні подяки.

О. Конт розрізняє як інстинктивний альтруїзм, що об'єднує індивідів і рід, так і альтруїзм, що перетворюється в кінцевому підсумку в спонтанну властивість, що об'єднує всіх людей.

Цю точку зору поділяє П. Кропоткін, вважаючи, що моральність – це складна система почуттів і понять, в основі якої лежать інстинкти (вроджені почуття і потреби) [7]. В свою систему моральності він включає:

- інстинкти (товариськість);
- поняття розуму (справедливість);
- почуття, що схвалює розум (самопожертва) [6].

П. Кропоткін використовує термін готовність до самопожертви, великодушність. На думку науковця, це почуття ближче до альтруїзму, тобто «здатності діяти на користь іншим», якщо виявляється без задньої думки на відплату при цьому житті чи після смерті, роблячи висновок, що це потрібно самій людині, це властиво людській природі.

Основоположним принципом благодійності є *гуманізм*. Вперше поняття гуманізм (від латинського «*humanus*» – «людський», «людяний») було введено в науковий обіг німецьким педагогом Ф. Нітхаммером у 1808 році. Основою для цього поняття послугувало слово «гуманіст», яке виникло наприкінці XV століття. На думку А. Швейцера гуманність це «... прагнення бути добрим не тільки тому, що це наказується етичними заповідями, але й тому, що така поведінка відповідає нашої сутності» [2].

Показниками гуманізму є інтерес до іншої людини, бажання творити добро по відношенню до неї, готовність допомогти їй безпосередньою дією, уміння співпереживати горю, радості, душевному стану, визнання права кожного на щастя. В основі гуманізму як буттєвої сутності людини і світогляду лежить переконання в безмежності можливостей людини, її здатності до самовдосконалення [2].

Отже, аналіз історичного контексту філантропічного періоду соціального забезпечення розглядається переважно як допомога німеччинам, тимчасове явище, пов'язане з із суспільною кризою і філантропією.

Взаємодопомога між племенами, філантропічна допомогу з боку вождів і старійшин, міжособистісна допомога.

Процес формування перших уявлень про допомогу займає найбільш тривалий період часу: від зародження людського суспільства до появи перших державних утворень. Інформація про це досить мізерна, письмові джерела відсутні (до кінця III – початку II тисячоліття до н. е.). Результати етнологічних, етнографічних, археологічних досліджень досить інтерпретовано, що не дозволяє правдоподібно судити про реальний стан взаємної допомоги в архаїчний період. Однак можна з упевненістю заявити, що первісні види та форми допомоги зароджуються в умовах найдавнішого минулого людини. Реакції соціального захисту проявляються у

гомінідів – найдавніших предків людини. Стадо гомінідів було з досить добре організованої допомогою і взаємодопомогою, доступністю видобутку для всіх його членів, займалося навчанням дитинчат, передачею навичок і досвіду, в цілому з мирними взаєминами.

Первісний людський колектив – родова община – формує специфічні уявлення і форми допомоги, які цілком і повністю були пов'язані з вітальними особливостями і функціями людського співтовариства на даному етапі свого розвитку. В умовах зіткнення людини з природою, захисний механізм спрямований або на розширення родового простору, або на захист і підтримку самих членів роду всередині громади.

Чому це відбувається саме на етапі родоплемінних відносин? По-перше, з'являються примітивні механізми та способи захисту людини, по-друге, завдяки утворенню людського колективу, послаблюються індивідуальні механізми боротьби людини за виживання в природі. Як наслідок, зростає період життя людини, що призводить до формування специфічних вікових груп: дитинства і старості. К. Поланьї і Б. Малиновський характеризують зв'язки в родовій громаді як реципрокні, тобто засновані на взаємодопомозі [8].

М.В. Фірсов вводить поняття «реципрокація» – взаємопідтримка і «редистрибуція» – взаємообмін для визначення допомоги в найдавнішому людській спільноті як «реципрокного альтруїзму», тобто допомоги, вузько направленої на свій родовий простір [8].

Ця допомога передбачала взаємні зобов'язання тільки по відношенню до «своїх» членам громади. Сформований захисний механізм відобразився, насамперед, в етнічній культурі. Основними формами допомоги, як аналізують А.В. Фурман та М.В. Підгурська, були *культові форми допомоги та підтримки, общинно-родові та господарські форми допомоги* [10].

Культові форми допомоги та підтримки, пов'язані з міфологічним світом давньої людини, представлені різними сакральними атрибутами. Міфологічне мислення об'єднано з певною моделлю дій по захисту та охороні колективу, окремого індивіда. Особливу роль тут відіграє феномен тотема як комплексу вірувань і обрядів, коли якийсь явище природи, рослина чи предмет вважався родоначальником племені, був першим ступенем становлення соціальної допомоги, так як був помічником людини її взаємодії з природою. Найчастіше це були певні знаки, дії, предмети (дерев'яні

ляльки), тварини. Тотем допомагав не лише окремій людині, але і всьому роду. При цьому удача залежала від суворого виконання всіх приписів, табу [10].

Общинно-родові форми допомоги, які реалізовувалися через систему общинного самоврядування. Це дозволяло надавати підтримку вкрай нужденним, незахищеним категоріям громади: старим, дітям, вдовам. Цікавим, до прикладу, були форми підтримки старих людей на теренах України. Якщо на допомогу не приходила родина, то піклування про них брала на себе громада. Одним із варіантів підтримки літніх було спеціальне відведення їм земель, яке уможлиблювало заготівлю сіна. У похилому віці вони доглядалися окремими представниками громади. Так, старця призначали на постій за чергою, здебільшого на кілька діб, до різних членів громади, де він отримував нічліг і харчування. Така форма зберігалася до кінця ХІХ століття [10].

Господарські форми допомоги, представлені різними видами взаємообміну матеріальними благами і послугами на основі взаємних зобов'язань. Ранні форми допомоги і взаємодопомоги – реципрокації – первинно мали ритуальний характер і до ХІХ століття зберігалися у вигляді народних свят українського народу. Різновидом архаїчної моделі допомоги є толоки, що одночасно були і формою спільної діяльності і формою допомоги бідним селянам, включали усебе спільну обробку землі, перевезення сіна, хліба, гною, будівництво хатин, млинів (здебільшого за умови частування помічників господарем). [9].

Ранні форми допомоги можуть бути пояснені за допомогою теорій дарування та обміну (це сприяє більш глибокому розумінню сучасних принципів волонтерства, взаємодопомоги та професійного соціального забезпечення).

Французький соціальний антрополог і соціолог М. Мосс, розглядаючи теорію дарування у зв'язку з ідеєю людської солідарності, підкреслює, що сучасні системи соціального захисту та охорони здоров'я, турботи про літніх і дітей мають витоки в соціальному інституті дарування, що існували ще в архаїчні часи. Відомий антропологам ритуал північноамериканських індіанців-потлач – дає приклад «тотальної системи дарування», загального і безперервного обміну цінностями й послугами [6].

Чи означало, що благодійність як безоплатний подарунок або добровільне і безкорисливий розподіл ресурсів, здійснюваний з волі дарувальника? Відносини дарування, як стверджує соціальна

антропологія, мають на увазі компонент «відарування», завдяки чому відновлюється необхідна рівновага взаємодіючих сторін. Дар, який нічого спільного не має з солідарністю, є протиріччя. Теорія дарування має багато спільного з теорією соціального обміну, варіанти якої розвивалися в соціології, соціальної психології, економіці, соціальній антропології, політології. Обмін різними соціальними благами в широкому сенсі слова розглядається тут як фундамент, на якому побудовано численні структурні утворення, такі як: влада, статус, престиж.

У зв'язку з цим велика роль належить тотему як прародичу племені і помічників людини, а також чаклуна і шамана, наділеними особливими знаннями, повноваженнями посередників між людиною і природою. Допомога в цей період швидше позаіндивідуальна, колективно-родова; людина, яка звертається до шамана, – не одиничний суб'єкт, а частина племені, роду. У цих умовах першими стихійними суб'єктами допомоги стають служителі культу (шамани, жерці, волхви та ін.) і вожді племені. Для шамана або жерця допомога людині або всьому роду в кризовій ситуації (голод, хвороба) полягала в тому, що він, володіючи специфічним знанням про властивості лікарських рослин, мінералів, металів, людської психіки, поведінці тварин і т.д., ставав посередником між людиною / общиною і проблемою, яку сама людина вирішити не могла. Шамани могли впливати через колективний настрій на особистість нужденного або хворого. Знання шамана були універсальні, так як він контролював все життя роду, виконував функції посередника при пологах, його діяльність відповідала вимогам соціальної групи, роду, племені і звідси його могутність.

Від вождя або глави племені залежало право перерозподілу додаткового продукту, врегулювання запитів свого роду, що наділяло його додатковими якостями щедрості і справедливості. Він повинен був мати авторитет і здатністю вселяти довіру. Вождь повинен багато чого вміти: «... коли одна людина або ціла група відчуває у чомусь потребу, і звертається до вождя. Таким чином, щедрість є головною якістю, якого вони чекають від вождя». За вождем племені в економіці дарообміну закріплюється право розподілу додаткових ресурсів

Соціальна підтримка в державах Стародавнього Сходу.

Філантропічна парадигма допомоги в силу нерівномірності історичного розвитку охоплює період з кінця III – першої половини II тисячоліття до н. е. по IV-V ст. н. е., це час утворення перших

рабовласницьких держав у світі. Основним суб'єктом допомоги стає держава як інститут влади, представлений правителем і установами управління. Допомога індивідуалізується, більша увага і турбота приділяється групам і окремим людям. Суспільство починає звертати увагу на такі явища, як бідність, убогість, голод, нерівність. Об'єктом допомоги стають такі традиційно незахищені категорії населення: вдови, діти-сироти. На додаток до жрецтву з'являються спеціальні державні установи, регулюючі надання допомоги і працюють в рамках певного законодавства. Правителі надавали допомогу як окремим громадянам, так і деяким, найчастіше найбіднішим, верствам населення у вигляді виплат, дорогих подарунків, подорожей за казенний рахунок, що формувало такі явища, як дармоїдство, жебрацтво (згодом – «професійне жебрацтво»).

Свідченням архаїчної філантропії є надгробні написи на стародавніх єгипетських усипальницях, в яких відображений не тільки колорит епохи, але і значні відомості про звичаї життя в Стародавньому Єгипті.

Правитель Елефантинії – Харуф, що жив приблизно з середини XXIV-XXIII ст. до н. е., залишив на стінах своєї гробниці наступний напис: «Я чудовий < ... > (любимий) я батьком моїм, хвалимий матір'ю моєю, постійно любимий усіма братами моїми. Я давав хліб голодному й одіяння нагому < ... >. Я говорив гарне і повторював бажане. Я ніколи не сказав нічого поганого про кого-небудь владу маючому, (бо) я хотів, щоб було мені добре у Бога великого ... ». Мабуть, прояв благодійності входило в систему етичних норм і обов'язків.

Як бачимо, допрофесійні форми соціального забезпечення були вельми різноманітні. В основному вони полягали в акціях милосердя та благодійності окремих людей і організацій.

Головним інструментом цієї допомоги стає розвивається законодавство. В одному з самого древнього збірника законів – Законах Хаммурапі (Месопотамія, XVIII в. До н. Е.) – фігурують статті, так чи інакше пов'язані з добродійністю. Серед цих законів були положення, які зобов'язували співвітчизників у дні тяжких випробувань допомагати один одному, захищати сиріт, вдів і бідняків. В основі цих законів лежали заклинання і відзначалися гріхи, за які повинні слідувати покарання: ненадання допомоги нужденним, внесення розбрату в сім'ю, брехня і обман, неповагу стариків і батьків.

У законах також відбивалися стародавні уявлення про соціальну медицину, де за одну і ту ж операцію послуги лікаря оплачувалися

по-різному, виходячи з соціального становища хворого. Особливо обмовлялися сімейно-шлюбні відносини (умови розлучення, інститут усиновлення і т.д.). Тут же регулювалися боргові відносини.

Норми соціальної справедливості, що закріплюються законодавчо, відображають, насамперед, релігійно-моральний характер життя людини в цей час, особливості культурних традицій сім'ї, шлюбних відносин. Саме це визначає своєрідність староіндійської, старокитайської, месопотамської моделей допомоги, спрямованих на регламентацію сімейно-шлюбних відносин, що регулюють проблеми спадкування; на милосердя до дітей і калікам.

Розвинуті форми допомоги і підтримки в Стародавній Греції в різні періоди.

Пізніше інститут шаманства і вождів доповнюється системою богів та їх ієрархією. Вони не тільки протегували всьому живому, але й відповідали за конкретні види допомоги, володіючи при цьому абсолютною владою. Були боги, які допомагали людям в бою або в побуті. Домашні боги вирішували проблеми з урожаєм і хворобами, були боги, які допомагали на полюванні або при збиранні врожаю. З появою богів у різних народів з'являються посланці богів на Землі. Так, у Стародавній Греції ними стали пророки, в Стародавній Русі – юродиві. Таким чином, складається парадигма допомоги, яка була стихійною, вітальною, вона визначалася життєвими потребами людини і обмежувалася його можливостями на неусвідомлюваному рівні.

Якщо процес стихійної допомоги зароджується разом з людською спільнотою, то оформлення перших уявлень про цей процес відбувається набагато пізніше, коли був накопичений певний досвід і в сфері діяльності, і в сфері моралі. Позначення даного явища відбувається в епоху античності, доказом може бути поява в грецькому суспільстві такого слова, як «філантропія» – «любов до людей». Спочатку (V ст. до н. е.) воно означало божественну прихильність богів до людей, але в подальшому (приб. з IV ст. до н. е.) цим терміном стали називати будь-яке доброзичливе ставлення одного індивіда до іншого, і в цьому своєму значенні розуміння філантропії зберігається і по сьогоднішній день.

Явище філантропії тісно пов'язане з поняттям «благо». На думку К. Кузьміна і Б. Сутирін, «благо» в архаїчній філантропії трактувалося як насолоду, як стриманість пристрастей, як панування розуму над почуттями. Арістіпп (після 366 р. до н. е.) вважав, що душі людини притаманні два рухи: плавне – доставляє насолоду і

різке – біль. Сенс людського існування – уникати різких рухів і насолоджуватися життям; найвище благо для людини – особиста свобода, а багатство лише засіб для отримання насолод. Все існуюче діє заради блага або зла, і єдиними гідними уваги предметами є цінності: гарне і погане. Діоген писав про Арістіппа, що, на його думку, краще бути жебраком, ніж невігласом: якщо перший позбавлений грошей, то другий позбавлений образу людського. У той же час Арістіпп вчив, що потрібно зберігати самовладання і не ставати рабом насолод. Сам він цінував особисту свободу понад усе і не бажав бути громадянином будь-якої держави.

Розвиток цих філософських ідей продовжував у своїх поглядах Епікур (341-270 рр. до н. е.), Який єдиним благом вважав відсутність страждання, а спосіб його уникнути – самоусунення від тривог і небезпек, не сподіваючись на допомогу Богів. Своїх сучасників він закликав «прожити непомітно». Визнаючи існування Богів, Епікур вважав, що ті мешкають між світами і насолоджуються блаженством, не втручаючись у життя людей. Богів потрібно почитати, але не слід їх боятися чи очікувати від них допомоги.

Філософська школа кініків, що сформувалася в період кризи античного поліса, узагальнювала досвід індивіда, який міг духовно спертися лише на самого себе. Кініки іменували себе космополітами («громадянами світу»), оточували себе атмосферою якогось виклику, який зовні проявлявся в деякій скандальності, наближенням до способу життя жебраків і волоцюг, тому що саме це, вважалось вкрай принизливим і тяжким, положення обиралося ними як найкраще. Всі види фізичної та духовної бідності для кініків виявлялися важливішими багатства. Тому Антисфен (450-360 рр. до н. е.), Діоген Синопський (бл. 400 – 325 рр. до н. е.) визначали благо як ідею стриманості. Жити в суспільстві потрібно, виходячи зі своїх (а не суспільних) законів, і найголовніший закон – відмова від будь-яких потреб (автаркія) та обмеження (аскетизм). При такому підході вище благо – фізична і духовна бідність. Найкращим для цього є положення жебрака або юродивого (божевільного). Антисфен, наприклад, закликав своїх сучасників жити на подаяння, відмовитися від багатства.

Для Платона, Аристотеля розгляд проблем філантропії був неможливим поза контекстом їх загальнофілософських побудов. Так, Платон, говорячи про благодійність (філантропію), керується орієнтирами своєї «ідеальної держави», в якому саме держава зобов'язана займатися допомогою, і ця допомога носить доцільний

характер. На думку Платона, в суспільстві є два начала: індивідуальна чеснота, заснована на відчуттях і емоціях, і суспільна справедливість, в основі якої лежить розум. Ці дві складові постійно борються між собою і в цьому – найбільше благо. Досягти примирення між ними можна шляхом створення хороших законів, які видають держава і аристократи. Платон був переконаний, що не слід особливо дбати про бідних, бо «бідність полягає не в зменшенні майна, а в збільшенні ненаситності».

На думку Платона, є три початки людської душі: жадання, запал і розсудливість, відповідні трьом класам суспільства (ремісникам, воїнам і правителям), кожному ж класу відповідає своя чеснота: стриманість, мужність і мудрість. Співпідпорядкованість цих моментів, досяжна на шляхах правильного виховання, забезпечує справедливість, ідеальний лад у державі, посмертну нагороду; невідповідність породжує несправедливість, різні типи недосконалого державного устрою – потойбічне покарання. Закони, наявні в державі, повинні докладно регламентувати індивідуальне і соціальне життя і перешкоджати подальшому розладу між волею людини і світовими законами.

Аристотель, як і Платон, розглядає благо як панування розуму над почуттями. Існують три види блага: тілесне (здоров'я, сила), зовнішнє (багатство, честь, слава) і душевне (гострота розуму, моральна чеснота). Найбільшим благом є досягнення щастя і прекрасного життя, а засобом досягнення блага має бути виховання у громадян моральних чеснот, яким має займатися держава за допомогою розумних законів. Однак не всяка держава здатна виконати поставлене завдання. Так, у демократичному суспільстві, де всі рішення приймаються більшістю голосів, часто під впливом емоцій раціональне, розумне начало відходить на другий план. Бажаним державним устроєм, на думку Аристотеля, є панування аристократії, де розумне начало превалує над емоційною чутливістю. Однак благодійна діяльність держави не завжди сприймалася як позитивна. Аристотель вказував, що прагнення бути милостивим обертається для демосу злом.

М. В. Фірсов зазначає, що поняття дружності, благодіяння або філантропії в античній Греції розглядаються не тільки на рівні макропроцесів. Феноменологія процесу осмислюється і на міжособистісному рівні через такі найважливіші етичні категорії, як дружба, співчуття, справедливість, обов'язок, честь. Більшою мірою це було характерно для поглядів Аристотеля. Він розглядає дружність

як різновид чеснот людини, звертає увагу на індивіду-реальності, природність людинолюбства. Для Аристотеля філантропія, насамперед, суб'єкт – суб'єктні відносини як процес міжособистісної взаємодії. Не заперечуючи значущості користі у вчинку допомоги, філософ звертає головну увагу на природну детермінацію цього процесу, його «творчість».

Розвиток державності, насамперед у Греції, вдосконалило систему соціальної допомоги, яка базувалася на наступних принципах:

Централізація допомоги (*поліс як основний суб'єкт допомоги*), наприклад, витрати на організацію народних свят, які включали в себе суть «видовищ», видачу народу грошей на їх відвідування та пригощання глядачів, все це брала на себе держава.

Спрямованість допомоги на підтримку незаможних, на забезпечення соціального миру. Це виражалося у видачі соціальних допомог. Так, ще Солону (VII-VI ст. до н. е.) приписується закон, згідно з яким всі громадяни, понівечені на війні, утримувалися за рахунок держави. Пізніше цю постанову було поширено на всіх нездатних до праці незаможних. Розмір допомоги призначався народними зборами, а права «пенсіонерів» визначалися радою зборів. Періодично вони були зобов'язані з'являтися в раду для огляду під загрозою позбавлення пенсії. Є відомості про те, що в IV в. до н. е.. Афіньська держава виділяла бідним дівчатам-громадянкам засоби для приданого.

Форми допомоги починають розширюватися: це і видача соціальних допомог, та відправка громадян в подорожі, роздача «видовищних» грошей. Громадян відправляли подорожувати за казенний рахунок, щоб дізнатися що-небудь в заморських краях, а також щоб звільнити місто від нероб.

Об'єкти допомоги – тільки громадяни поліса; метеки, а тим більше раби, на підтримку розраховувати не могли.

Таким чином, в Афіньському полісі складається своєрідна система державних і громадських обов'язків по благодійності, покликана підтримувати незаможних і збіднілих громадян і забезпечувати соціальний мир і рівновагу.

Афіни і Спарта представляли дещо різні моделі допомоги, хоча, в цілому, вони підтверджували філантропічну парадигму. Інша справа, що в спартанському суспільстві позиція держави у вирішенні соціальних проблем була більш активною та відповідальною; тут

соціальна діяльність носила яскраво виражений педагогічний характер: виховання виступало засобом соціальної стабільності спартанського суспільства.

Особливості практики допомоги в Стародавньому Римі в різні періоди.

Значна різноманітність форм філантропічної парадигми допомоги знаходимо в Древньому Римі, де відоме гасло «хліба і видовищ», може розглядатися і як один з підходів організації допомоги. Причому благодійність починає сприйматися все більш і більш як засіб забезпечення порядку в державі.

У Стародавньому Римі філантропія набуває соціально організований характер з системою управління, підпорядкування і контролю. У житті Стародавнього Риму сім'я грала особливу, соціальну роль. Кожна сім'я мала складну структуру, у неї, крім батька сімейства (патерфамілмас), входили дружина, діти, дружини і діти синів, а також раби. Група сімей, що має спільне походження, утворювала клан або рід. Люди, що не мають звичайної правової підтримки сім'ї (наприклад, чужинці, вільновідпущеники), могли приєднатися до чиеїсь сім'ї. Таких людей називали клієнтами, а їх покровителів – патронами.

Особливе місце в житті Стародавнього Риму займала військова служба, де більшість воїнів були професіоналами. Військова служба була важкою, її термін досить тривалим – 25 років, і після служби ветерани отримували певну суму грошей або невеликі земельні наділи – це теж був свого роду соціальний захист. У Стародавньому Римі, так само як і в Древній Греції, аристократи регулярно роздавали пожертвування, але, на відміну від грецьких традицій, робили це вже згідно з існуючими законами. Усі вільні громадяни Риму отримували зерно, одяг та інші матеріальні блага безкоштовно або за помірну плату.

У II ст. до н.е. – II ст. н.е. оформилася правова система, що стала класичною основою для сучасних правових положень – так зване «римське право», в якому був присутній ряд статей, прямо або побічно стосувалися проблем допомоги. В першу чергу, це торкалося питання усиновлення, опіки та піклування над неповнолітніми, над жінками, над божевільними, над гультяями. Так, існував цілий ряд статей, що забезпечував процедуру усиновлення, опіки і піклування. Були поширені дві форми усиновлення: у формі громадського узаконення (вільними громадянами); у формі «продажу члена родини в рабство» – для залучення додаткової робочої сили в сім'ю.

Особливий підхід здійснювався до особам, які мають права («правоздатні»), але не володіє достатнім ступенем розумності і зрілості волі («недієздатні»). До останніх, за римським правом, відносили неповнолітніх і божевільних, а також жінок і марнотратників.

Опіка ставала громадською повинністю в двоякому сенсі. Перш за все, опіка в сенсі турботи про осіб, які самі про себе подбати не могли, – є спільний обов'язок держави, і держава поступово посилювала контроль над діяльністю опікунів. В іншому відношенні опіка перетворилася на громадський обов'язок окремих громадян. В залежності від об'єкта опіки виділялися різні форми: піклування про неповнолітніх, опіка над жінками, піклування над божевільними, над гультяями. Тобто, в рамках римського права розроблялися окремі напрямки соціальної діяльності держави.

У Стародавній Греції і Стародавньому Римі вперше в сфері соціального благополуччя поступово зароджуються традиції допомоги нужденним, багато з яких закріплюються законодавчо у вигляді постачання бідних зерном і товарами (в Греції), а в Римі у вигляді хліба, видовищ і грошових винагород. Всі зароджені форми соціальної допомоги були факторами ослаблення соціальної напруженості.

Як бачимо, людство пройшло довгий шлях, перш ніж визначило філософію підтримки різних категорій населення та механізми захисту особистості в різних ситуаціях. Проте явище, що визначає соціальне забезпечення є поняття «філантропія» (у перекладі із грецької означає «любов до людей») – добродійність як форма гуманізму, моральних уявлень і дій, спрямованих на надання допомоги бідним, покаліченим, слабким, тим громадянам, які перебували у важких життєвих ситуаціях.

Філантропія як суспільне явище історично трансформувалася із дружньої допомоги, що припускає взаємну прихильність, у взаємну допомогу, у відносини, засновані на людинолюбстві взагалі, безкорисливій і великодушній допомозі людям.

Таким чином, звернення до найдавнішого минулого людства показує, що модель допомоги є соціокультурним явищем. Допомога закріплювалася, перш за все, в законах, а також у суб'єктивно-моральній формі внутрішніми установками – ритуалами і правилами.

Список використаних джерел

1. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи: навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2004. 174 с.
2. Кузьмич В.К. Виховання гуманного відношення до людини у студентів педагогічних університетів. автореф. дис...канд. пед. наук 13.00.07: теорія і методика виховання. К., 2017. 21 с.
3. Кубицький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-те вид. доп. і перероб. К. : Міленіум, 2015. 300 с.
4. Поліщук В.А., Янкович О.І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: курс лекцій. Тернопіль: ТДПУ, 2009. 256с.
5. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: навчально-методичний посібник. Ужгород : МПП «Гражда», 2000. С. 134.
6. Ромм Т. А. История социальной работы: учеб. пособ. Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2005. Ч. 1. 156 с.
7. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання ; за заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
8. Фирсов М.В. История социальной работы : учеб. пособ. М. : КНОРУС, 2012. 400 с.
9. Савицький В.І. Генеза благодійності в Україні (Методологія історії соц. роботи в Україні) : навч. посіб. К. : НТУУ “КПІ”, 2007. 136 с.
10. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: навч. посіб. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 174 с.

ГЛАВА 1.6. ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ДОБРОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Гальчич І.П.,

викладач кафедри соціальної політики НПУ імені М.П.Драгоманова

Українське суспільство диктує реалії, в яких розвиток соціальної допомоги – необхідна умова. В сучасному світі актуалізується суспільна потреба в комплексній програмі соціальної допомоги, у нових формах соціального захисту, всебічній підтримці соціально